

Lada Badurina

PRAVOPIS HRVATSKI – PRAVOPIS SRPSKI

mr. Lada Badurina, Pedagoški fakultet, Rijeka, pregledni članak, Ur.: 5. prosinca 1995.

UDK 808.62-1 : 808.61-1

Preispitujući ukorijenjenost hrvatskoga pretežito na fonološkome načelu utemeljena pravopisa, nužno se taj i takav pravopis dovodi u vezu sa srpskim, također uglavnom fonološkim pravopisom. Pritom se nastoji upozoriti na dvoje: fonološko pravopisno načelo nalazi svoje potvrde i u hrvatskoj predvukovskoj tradiciji, te hrvatski se fonološki pravopis umnogome razlikuje od srpskog. Naime, iako se hrvatska i srpska pravopisna tradicija dobrim dijelom preklapaju - i jedna su i druga u svojoj osnovi fonološke - one se i razlikuju upravo s obzirom na zastupljenost morfonološkoga. Štoviše, ni izravni pokušaji ujednačavanja tih dviju pravopisnih normi (hrvatski i srpski pravopisi priređeni prema Pravopisnom uputstvu iz 1929. te novosadski pravopis iz 1960) nisu te razlike uspješno trajnije zadržali.

Jesu li Srbi Hrvatima dali pravopis? Jesu li utemeljene tvrdnje o "srpskosti" fonološkoga (tzv. "fonetskoga" ili "fonetičkoga") pravopisnog načela? Nisu li, konačno, i sami Hrvati pridonijeli neprihvatljivim tumačenjima vlastite pravopisne norme? Pitanja su to koja nam se nužno nameću kad god se progovori o hrvatskome pravopisnom kompleksu.

Prosudbe današnje hrvatske pravopisne norme nerijetko izazivaju mnogo žuči. Sporimo se najčešće oko prevlasti temeljnih pravopisnih načela u protežnosti hrvatske pismenosti. Da bi se tom problemu moglo pristupiti trezvenije, nužno bi bilo prikazati kontinuitet hrvatskoga pravopisnoga uzusa, štoviše razmotriti i dvije dobrim dijelom različite prakse, hrvatsku i srpsku, te se napokon, barem u pitanju pravopisne kodifikacije, riješiti nepotrebna nam, i štetna, kompleksa takozvanih *hrvatskih vukovaca*.

To se nesumnjivo može činiti na više načina; za ovu će prigodu biti odabran tek jedan od mogućih. Nakana nam je naime usporediti zastupljenost temeljnih pra-

vopisnih načela, fonološkog i morfonološkog, u hrvatskoj i srpskoj normi, a kao polazište neka posluži sučeljavanje dviju (hrvatskih) pravopisnih knjiga - nastalih pod izravnijim utjecajem srpske pravopisne prakse - ustaljenijem hrvatskom pravopisnom uzusu. Riječ je o petom izdanju Boranićeva *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika*, objavljenom u Zagrebu 1930. godine i prerađenom prema izrazito unitaristički sročenoj *Pravopisnom uputstvu za sve osnovne, stručne i srednje škole Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca* iz 1929. godine, i o novosadskom *Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika* iz 1960. godine, neposrednu posljeticu takozvanog novosadskog književnog dogovora, te o njihovu odnosu prema hrvatskoj pravopisnoj normi koja im je prethodila ali i onoj koja je slijedila. Da bi se uopće i moglo govoriti o približavanju srpskom pravopisnom uzusu i normi, usporedit ćemo rješenja iz tih i drugih hrvatskih pravopisnih knjiga s onima iz srpskih.

No ponajprije o samim pravopisnim načelima. Uobičajilo se neprecizno govoriti o dvama tipovima pravopisa: "fonetskom" i "etimološkom"/"kori(j)enskom" odnosno o pravopisima zasnovanima ili na "fonetskom"/"fonetičkom" ili naprotiv na "etimološkom"/"etimologičkom" načelu. I dok se takozvani "fonetički" pravopis obično potkrepljuje upitnom maksimom "*Piši kao što govoriš, čitaj kao što je napisano*", ilirski je gramatičar Vjekoslav Babukić tome suprotstavio i nama danas, iako udaljenima od ilirske pravopisne prakse, znatno prihvatljiviju postavku: "*Piši za oči, govori za uši!*" Upravo u tim dvama iskazima sadržana je bit sukoba između dviju pravopisnih mogućnosti, štoviše i bit nekih naših današnjih propitivanja vlastitih pravopisnih navika. Osim s problemom uspostavljanja ortografske norme, treba se odmah suočiti i s osnovnim teorijskim pitanjem: određivanjem, pa potom i imenovanjem samih pravopisnih načela.

I da ne duljimo: za pravopisno ćemo načelo tradicionalno zvano "**fonetičkim**"/"**fonetskim**" lako dokazati da je ustvari **fonološko**; "**etimologički**"/"**etimološki**" ili pak "**korijenski**" pravopis nazivat ćemo, slijedom spoznaja suvremene lingvistike, **morfonološkim**. Evo i zašto. Fonološko pravopisno načelo pretpostavlja da se slovima bilježe **fonemi**, a morfonološko se načelo ostvaruje onda kada se bilježe **morfonemi**.¹ Konačno valja nam još istaći kako ranije spominjane nazive "etimologičko"/"etimo-

¹ **Fonem** je najmanja jezična jedinica koja nema svoga značenja ali ima razlikovnu ulogu. **Morfonem** je fonem kao konstitutivni dio morfema, a njegove su različite realizacije **alomorfoni**. Kad se u pismu uspostavlja odnos *morfonem - slovo* govorimo o **morfonološkom načelu**, naprotiv, u primjerima u kojima je uspostavljen odnos *alomorfon - slovo* provedeno je **fonološko načelo** (alomorfonska realizacija odgovara ustvari na nižoj, fonološkoj, razini fonološkoj realizaciji).

Ovi se nazivi ipak uzimaju tek uvjetno, ali kao prevladavajući u suvremenoj hrvatskoj lingvistici (zamjenjuju se njima dakle tradicionalni termini "fonetički"/"fonetski" te "etimologički"/"etimološki"/"kori(j)enski"). Pritom se ovdje ne problematizira njihova prihvatljivost: miješanje jezičnih razina, fonološke i morfonološke (npr. bilježenje se alomorfona, pokazano je, tumači kao ostvaraj fonološkog načela jer alomorfoni na fonološkoj razini odgovaraju fonemima!), budući da je to onkraj zacrtanih tematskih okvira ovoga članka.

loško" ili "korijensko" načelo ne možemo smatrati ispravnima: pravopisna se načela, vidjeli smo, temelje na jezičnim razinama (bilježenje fonema ili morfonema, dakle jezičnih jedinica), a ne na jezičnoj disciplini (etimologiji). Naziv pak "korijensko" pisanje sugerira čuvanje korijena riječi u pismu; pokazali smo već da to nije ništa drugo doli bilježenje morfonema.

Smutnju nadalje čine i različite neprecizne i ishitrene ocjene starije hrvatske pismenosti. Uvriježeno mišljenje kako je hrvatski pravopis tradicionalno morfonološki te kako je tek u burnim zbivanjima s kraja devetnaestog stoljeća naglo skrenuo u smjeru fonološkome svojom isključivošću jednostavno navodi na nova prosuđivanja. Naznake takvih novih prosudbi neće nam promaći ni u novijoj jezikoslovnoj literaturi,² negdje jasnije a negdje bojažljivije iskazane. Sve nas to nedvojbeno upućuje na potrebu ponovna izučavanja povelika korpusa hrvatske dopreporodne pisane riječi. Pritom se pitanje ortografije dijelom preklapa s pitanjem grafije (otuda vjerojatno i mnoga ranija neprecizna određivanja starijeg hrvatskog pravopisnog uzusa). Pomoći će nam da to podrobnije iskažemo čini nam se vrlo prihvatljiva Brozovićeva distinkcija: dok ortografija može biti, spominjali smo već to, fonološka i morfonološka, sama je grafija ili **fonološka** ili **nefonološka**.³ Pitanje koje nam se odmah nameće jest nije li nas znatnim dijelom nefonološka predilirska grafija zavela na pomisao o morfonološkom hrvatskom pravopisu. Uostalom i ranije su se težnje hrvatskih jezikoslovaca ponajviše usmjeravale tek na ujednačavanje hrvatskoga grafijskog uzusa.⁴

2 Usp. npr.: Radoslav Katičić, *Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga*, te *O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine*, u: *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 90-138. i 138-157; Dalibor Brozović, *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, *Jezik*, god. 33, (1985/86), br. 1, str. 1-15; Dalibor Brozović, *Stanje i zadaci jezikoslovne kroatistike*, *Jezik*, god. 43 (1995), br. 1, str. 23-24, naročito str. 28.

Naime već se se sada zapravo može zamijetiti kako ne bi trebalo govoriti o samo jednom pravopisnom načelu nego tek o njegovoj dominaciji u određenoj (hrvatskoj) pravopisnoj normi. Drugim riječima nastojat ćemo dokazati kako ni naš današnji pravopis nije isključivo fonološki, a niti je neki u prošlosti bio dosljedno "etimološki" ili "korienski".

3 Usp. Dalibor Brozović, *Suvremeni standardni jezik*, u: D. Brozović - P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1988, str. 108; isto u Dalibor Brozović, *O općim jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardne novoštokavske problematike sa stanovišta njezina historijata i suvremenoga stanja*, Radovi III Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1976, str. 53.

Najbolje će to biti pokazati na sljedećem primjeru: pišemo li /štititi/ **štititi**, slijedom **sh**, označavamo jedan fonem, fonem /š/, dok u zapisu **štiti** isti fonem bilježimo jednografijskim slovom š. U prvom je slučaju riječ o **nefonološkoj**, a u drugom o **fonološkoj** grafiji.

U tom kontekstu može biti izuzetno zanimljivom Katičićeva postavka kako je upravo Gaj, zdušno se inače zalažući za "etimologički" pravopis, svojom reformom latiničke grafije koja se kretala smjerom stvaranja fonološkog pisma zapravo olakšao provedbu fonološkog pravopisnog načela. Usp. Radoslav Katičić, *O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine*, u: *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 138-157, osobito str. 147.

4 Usp. Milan Moguš - Josip Vončina, *Latinica u Hrvata*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju

U tom svjetlu predočena ne bi nas trebala čuditi ni pobjeda takozvanih hrvatskih vukovaca, prevaga njihovih poimanja hrvatskoga književnog (standardnog) jezika i pravopisa. Vjerojatno da nije postojala utemeljenost u ranijoj tradiciji, ni oni ne bi, usuprot naklonom im političkome ozračju, zavladao hrvatskom i ne samo pisanom riječju.⁵ Nadalje, njima u prilog ide i priroda hrvatskoga jezika, a to su isticali lingvisti od Vatroslava Jagića i Stjepana Ivšića, pa do Blaža Jurišića i Dalibora Brozovića.⁶ Dakle i tradicija i priroda jezika dovode nas do naše današnje pravopisne prakse.⁷

Prihvatimo li konačno ovaj naš pravopis kao hrvatski, preostaje nam da, izučavajući upravo zastupljenost fonološkog i morfonološkog u njemu, ustanovimo i njegove

11, Zagreb 1969, str. 61-81, a o kasnijim, ilirskim, grafijskim reformama Josip Vončina, *Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme*, Filologija 13, Razred za filološke znanosti, Zagreb 1985, str. 7-88.

5 Iako bi se ta misao, čini nam se, osim na pitanje hrvatskoga pravopisa, mogla protezati i na hrvatsku standardnojezičnu problematiku, za potrebe ćemo se ovoga rada zadržati na hrvatskome dobrim dijelom fonološkome pravopisu.

6 Mislimo pritom na vrlo revolucionarnu misao Vatroslava Jagića iz 1864. godine kada se člankom *Naš pravopis* zalagao da pravopis novopokrenuta časopisa "Književnik" bude "što bliži današnjim znanstvenim izvodom jezikoslovnim, a što priličniji i dosljedniji sudbinam prošlim" (V. Jagić *Naš pravopis*, Književnik 1, 1864, str. 1, navedeno prema: R. Katičić, *Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom*, Jagićev zbornik, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1986, str. 96).

Napokon, još u pravopisnoj djelatnosti prije pojave Brozova *Hrvatskoga pravopisa* svakako valja spomenuti i Marcela Kušara, koji je u svojoj knjižici *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga* (Dubrovnik, 1889), obazirući se inače na oba pravopisna tipa, očito dao prednost fonološkom pisanju. To je Kušarovo djelo bilo uzorom i Ivanu Brozu pri sastavljanju njegova *Pravopisa*. (O Kušarovo manje znanoj djelatnosti, usp. Z. Vince, *Mjesto i značenje Kušarove knjige Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom ili etimologijskom)*, Jezik, god. 38, br. 4, Zagreb 1991, str. 97-105. i Z. Vince, *Život i rad Marcela Kušara*, u Marcel Kušar, *Narodno blago*, Hrvatska sveučilišna nagrada, Zagreb 1993.)

Sedamdesetak godina poslije Jagića i Stjepan Ivšić brani fonološki ("fonetski") pravopis tumačeći kako su naše riječi "toliko pune i obilate, da nam u njima ostaje i u onim prilikama, kad se nešto preruše, još uvijek dosta za oči, da ih možemo lako, osim vrlo rijetko, raspoznati i u njihovu značenju odmah shvatiti" (S. Ivšić, *Etimologija i fonetika u našem pravopisu*, Hrvatski jezik, 1938/39, str. 9).

Zanimljivo je spomenuti i pismo Blaža Jurišića, pročelnika Hrvatskog državnog ureda za jezik Nezavisne Države Hrvatske, a koje je bilo neposredan odgovor na jezičnu i pravopisnu politiku te Države. Nastavljajući njime Ivšićevu misao Jurišić se, za ono vrijeme i svoj položaj neobično smjelo, zalaže za "fonetiku". Upozorava na nepotrebnost insistiranja na "etimologiji"; ističe, s mnogo političkog takta ali i lingvističke mudrosti, da ne treba na taj način stvarati razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika te da bi šteta od uvođenja takva pravopisa bila višestruka. (Jurišićevo je pismo objavljeno u časopisu "Jezik", god. 37, br. 4, Zagreb 1990, str. 121-126.)

Ono što su Jagić, pa i Ivšić i Jurišić dobro i prilično precizno naznačili, Brozović je pak vrlo jasno i iskazao nalazeći odgovor na pitanje zašto je u našoj pravopisnoj normi prevladalo fonološko načelo u transparentnosti (prozirnosti) hrvatskoga fonološkoga sustava. Usp. D. Brozović, *O općim jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoštokavske pravopisne problematike*, n. dj., str. 51.

7 U tom se osvjetljenju može pokušati odgovoriti na pitanje kako to da su i pravopisna koncepcija Zagrebačke filološke škole, ali i ovostoljetni pokušaj iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske (ponajviše i ponajbolje predstavljen *Hrvatskim pravopisom* iz 1944. godine) - dakle oni uzmaci koji su hrvatsku pravopisnu normu usmjeravali prema izrazitije morfonološkom ("etimologijskom", "korienskom") načelu - za kratko vrijeme uglavnom marginalizirani. Političke prednosti tzv. hrvatskih vukovaca te propast NDH i ideja na kojima se ona temeljila mogli su stoga samo potpomoci i ubrzati očekivan razvoj hrvatske pravopisne situacije.

osobitosti u odnosu na dobrim dijelom i po tome različit srpski. Pomoći će nam pritom, uz već spominjane hrvatske pravopisne knjige, i Brozov *Hrvatski pravopis*, prva prava hrvatska pravopisna knjiga iz 1892. godine, te i ostala izdanja Boranićevih *Pravopisa*, ali i pravopisi koji su slijedili novosadski te dijelom mijenjali njegovu pravopisnu normu. Mijene ćemo hrvatske norme nastojati prikazati u svjetlu rješenja srpskog pravopisa Aleksandra Belića.

Krenimo stoga upravo od Brozova *Pravopisa* i to fonološkoga, ali i morfonološkoga u njemu. I dok Broz sam svoj *Pravopis* tumači kao "fonetički", rekli bismo danas **fonološki**, u njemu čitamo i iskaze poput ovih: "Spomenuto pravilo vrijedi samo za suglasna u istoj riječi a ne vrijedi za suglasna, od kojih je jedno na svršetku predašnje riječi, a drugo na početku potonje riječi",⁸ ali i primjere kao što su sljedeći: *ropče*, ali *rob čeka*. To pak nije ništa drugo doli bilježenje morfonema. Ukratko, *morfonološko se načelo redovito provodi na granicama riječi*.

Nadalje, Brozovim je *Hrvatskim pravopisom* propisano da se morfonem /d/ bilježi ispred /s/ i /š/, ali i ispred /c/, /č/ i /ć/ u nekih "književničkih" (!) riječi, primjerice *nadčestar*, *nadžovječni*, *nadžutni*.⁹ Recimo zasad samo to da bi u svim netom navedenim primjerima bilo teško ustanoviti razloge ostvarivanja morfonološkog načela: jedini odgovor koji možemo ponuditi jest *tradicija*.

Konačno, gotovo da je zanemariv broj primjera u kojima se morfonološko pravopisno načelo provodi zbog *semantičkih razloga*. Primjeri koje je naveo Broz (*mladca* < *mladac*; *mlatca* < *mlatac*)¹⁰ djeluju više poput duhovite pravopisne dosjetke nego što bismo mogli i pretpostaviti da bi doista bili funkcionalni. (Teško je naime zamisliti govornu situaciju u kojoj kontekst, i jezični i izvanjezični, ne bi odigrao presudnu ulogu.)

Već je na temelju letimična uvida u pravopisna rješenja iz Brozova *Pravopisa* jasno jedno: hrvatski pravopis, kao uostalom ni jedan drugi, nije zasnovan isključivo

8 Usp. I. Broz, *Hrvatski pravopis*, 21893, str. 22, ali i 24, 26, 29.

9 Usp. I. Broz, *Hrvatski pravopis*, nav. dj., str. 22 i 30.

10 Usp. I. Broz, *Hrvatski pravopis*, nav. dj., str. 29. Broz doduše navodi da se zato "može pisati, kako kad zatreba, ili *mladca mladče* ... ili *mlatca mlatče*", ali moramo ipak zamijetiti neprikladnost tako formuliranih pravopisnih pravila.

Više može iznenaditi što sličnu formulaciju, pa i iste primjere, nalazimo i u najnovijemu *Hrvatskom pravopisu* (1994, str. 56): "U pismu se **ne mora** (istakla L.B.) bilježiti jednačenje šumnika kad to zahtijeva jasnoća, odnosno zbog izrazitijeg isticanja osnove riječi ili osnovne riječi, pa se uz dosadašnju praksu dopušta napredni način bilježenja:

(...)

mn. *mladci* i *mlaci* i G jd. *mladca* prema *mladac*,

mn. *mlatci* i *mlaci* i G jd. *mlatca* prema *mlatac* (...)"

Ipak, osim sumnje u opravdanost takva pravopisnog pravila u današnjoj pravopisnoj knjizi, pa i problematiziranja same formulacije, očito naslijeđene iz više no stoljeće stara uzora, i primjeri poput ovoga svjedoče o kontinuitetu hrvatske (pravo)pismenosti te nesumnjivu utjecaju Ivana Broza na mnoge kasnije hrvatske pravopisce.

na jednom pravopisnom načelu te u njemu, uz dominantno **fonološko**, nailazimo i na sasvim izrazite elemente **morfonološkog** pisanja. Nadalje, rješenja će se iz Brozove pravopisne knjižice uzeti kao polazišna za ustanovljavanje hrvatske pravopisne tradicije, i to ne samo zbog njezina prvenstva, već i zbog, čini se, utemeljene pretpostavke o kodifikatorskoj ulozi koju je ona krajem prošloga stoljeća odigrala.

Zanimljivo će sada biti ustanoviti kakva je situacija u srpskoj pravopisnoj praksi. Nju se pak može pratiti kroz nekoliko izdanja *Pravopisa srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića: iz 1923, 1930 (prerađeno prema *Pravopisnom uputstvu*) te 1950. godine. Ramatranje će biti završeno prikazom stanja u *Pravopisu srpskoga jezika* Mitra Pešikana, Jovana Jerkovića i Mate Pižurice iz 1994. godine.

Najmanje morfonološkoga nalazimo u Belićevu *Pravopisu* iz 1923. godine. Belić, a činio je to, naveli smo, i Broz, napominje da se fonološko načelo redovito provodi samo unutar iste riječi, a nipošto ne na granicama dviju riječi.¹¹ Fonološko se načelo po tom *Pravopisu*, istaknimo, vrlo dosljedno provodi na morfemskim granicama u istoj riječi; štoviše Belić, pravopisnoj knjizi ipak neprimjereno, obračunava s po tome dijelom različitom ranijom srpskom, Vukovom, pravopisnom tradicijom te zahtijeva njezino napuštanje.¹²

11 "Pravopis se našeg jezika samo u izvesnom pravcu može nazvati glasovnim (fonetičkim), jer je pisanje reči prema izgovoru ograničeno u njemu samo na zasebne reči i zasebne oblike. To znači da naš pravopis vodi računa o promjenama samo u zasebnim rečima (na pr. sladak : slatka), ali ne i o promjenama izvan zasebnih reči, t.j. u slučajevima kada bi promena glasova zavisila od neposredne blizine zasebnih reči u rečenici. Na pr. iako se izgovara *kot kuće*, piše se *kod kuće*, jer su to dve zasebne reči, a svaka se reč ili svaki se oblik reči piše, prema duhu našeg pravopisa, onako kako on sam glasi, bez obzira na njegovu vezu sa drugim rečima u rečenici." Usp. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, sastavio A. Belić, Beograd 1923, str. 8-9.

12 "Od vremena Vuka Karadžića ušlo je u običaj da se *d* ne menja u *t* ispred *š* i *š*: *odseći*, *odšetati* i sl. Karadžić je branio ostavljanje *d* ispred *š* time što se *ds* u narodu vrlo različito izgovara: kao *č*, kao *s*, kao *ts* i kao *ds*; zato je za sve slučajeve zadržao *ds*, a verovatno prema *ds* i *dš*; za njim se pošlo dalje, pa se ostavlja neizmenjeno i *dč*, *dc*, *ds*, pa čak i *gs* i sl. (...)

Odavde se vidi da ova odstupanja počinju narušavati ceo sistem našeg pravopisa u ovom pravcu; međutim ona nisu ni najmanje opravdana ni potrebna. (...)

Radi doslednosti i prostote našeg pravopisa, tih osnovnih crta kojima se on odlikuje, ja predlažem da se piše: *presečnik*, *otseći*, *gratski*, *otšetati*, *katšto*, *gospotstvo*, *varmećski*, *bekstvo*, *voćstvo* i sl. t.j. da se ispred *š* i *š* vrši u potpunosti pravilo o zvučnim i muklim suglasnicima. Ispred *č* i *č* nije bilo nikad dovoljno razloga da se *d* ne menja u *t*, pa prema tome nema smisla ni dalje zadržavati i širiti takav način pisanja. Dakle, treba pisati *otčepiti*, *otcepiti*, *otčušnuti* i sl., u koliko ne nastupaju kakve druge promene u takvim slučajevima; t.j. u koliko se *t* u takvom položaju ne gubi. A ono se gubi kada se u promeni reči desi takva grupa suglasnika (isp. *očc* od *otče*, *zadaci* od *zadatci* i sl.); međutim kada je to *t* u glagolskom predmetku - ono se zadržava.

Ako se ovo pravilo ne primi odmah u celini, moglo bi se dopustiti jedino da se naporedno sa *ts* može upotrebljavati još *ds*, dakle *ljutski* ili *ljudski*. Ali ipak bi valjalo i tu što pre ostati sa jednim racionalnim pisanjem - *ts*." Usp. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, sastavio A. Belić, Beograd 1923, str. 81. i d.

Već se po ovome dade razabrati kako ni srpski pravopisni uzus nije bio jednoznačno fonološki. Svojevrсна su kolebanja očito bila prisutna i u tradiciji srpske pismenosti.

U sljedećem je izdanju svoga *Pravopisa* iz 1930. godine, usklađenom prema *Pravopisnom uputstvu*,¹³ Belić ublažio svoje prvotne preporuke: osim fonološkog, na određenim se morfemskim granicama unutar riječi može ostvarivati i morfonološko načelo.¹⁴ Isti *Pravopis* iz 1950. godine ne mijenja tako zacrtanu normu.¹⁵

Situaciju u *Pravopisu srpskoga jezika* iz 1994. godine ovdje i ne bi trebalo posebice komentirati: valjalo bi je naime motriti kao produžetak novosadske pravopisne norme, a ona će pak, kao posljedak novosadskog "dogovora" hrvatskih i srpskih lingvista, biti prikazana u sklopu govorenja o hrvatskoj pravopisnoj tradiciji.¹⁶ Ipak, spomenuti je da ni najnoviji srpski pravopis ne odustaje od podužih, "nepravopisnih" komentara svojih pravopisnih rješenja, pozivajući se, štoviše, i na narodne govore, što osim na metodološke razlike u načinu propisivanja pravopisne norme može uputiti i na dijelom različite standardnojezične koncepcije, hrvatsku i srpsku.¹⁷

Odnos bismo fonološkog i morfonološkog načela u srpskoj pravopisnoj praksi mogli pregledno iskazati ovako:

---

13 Pozivajući se na raniju Vukovu praksu, u *Uputstvu* je propisano sljedeće: "Kada se suglasnik *đ* nahodi u rečima pred nastavkom *ski* ili *stvo*, on se u pisanju ne menja: *Beograd* : *beogradski*, *grad* : *gradski*, *gospoda* : *gospodstvo* i sl." Usp. *Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S.*, Zagreb 1929, str. 17.

14 "Od ovoga pravila dopušta se, još od Vuka, samo jedno odstupanje. Kad se u pridevima pred nastavkom *ski* ili u imenicama pred nastavkom *stvo* nahodi *đ*, onda se *đ* ne menja, dakle *đski* i *đstvo*: *grad - gradski*, *gospodin - gospodstvo*, *Beograd - beogradski* i sl." Usp. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, sastavio A. Belić, Beograd 1930, str. 51.

Nepreciznom se i za normativni priručnik, što pravopis nesumnjivo jest, neprimjerenom formulacijom "dopušta se" zapravo gotovo prešutno napuštaju radikalnije fonološke koncepcije iz ranijega izdanja.

15 Usp. A. Belić, *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd 1950, str. 62-64.

16 O novosadskom se *Pravopisu* može u tom smislu govoriti i kao o hrvatskom i kao o srpskom - napokon, i objavljen je u dvjema "varijantama"! - te ga se može motriti s dvaju stajališta: (1) koncepcijski on je uglavnom neprihvatljiv; knjiga je to koja je morala potvrditi "tezu" o jedinstvenosti hrvatskoga i srpskoga jezika; zanimljivo je da je toj tezi trebao poslužiti ponajprije pravopis, priručnik koji je u Hrvatskoj imao tada već sedamdesetogodišnju tradiciju pa se moglo pretpostaviti o navici njegove uporabe; (2) s obzirom na normu njime propisanu ovaj *Pravopis* ne samo da nije išao na bitne izmjene (pa je i imao većih izgleda za "uspjeh" ili barem poduži opstanak) nego su neke mijene i "usavršavanja" postojeće norme, vjerojatno i sa svoje razložnosti, potom prihvaćeni i u kasnijim hrvatskim pravopisima (primjerice, neka od pravila za pisanje velikog i malog početnog slova, odabir logičko-semantičkog interpunkcijskog načela). U pogledu odnosa promatranih pravopisnih načela, fonološkog i morfonološkog, *Pravopis* je to koji je ponudio kompromisno rješenje, ako i ne s obzirom na Karadžićeve zasade srpskoga pravopisa, a ono barem s obzirom na dotadašnju hrvatsku i srpsku pravopisnu praksu. U tom se smislu onda ipak može dvojiti o ravnopravnosti dviju pismenih praksi u njemu uspostavljenoj.

17 "Suglasničke skupine *ds* i *dš* nikad se u pismu ne jednače. Ova druga je dosta retka (*odšćetati*, *odšćampati*, *podšćišati*, *kadšto* i sl.), ali je *ds* vrlo često, zbog prefiksa *od*, *pod*, *nad*, *pred* i zbog nastavka *-ski* i *-stvo*: *odseliti se*, *odstupiti*, *podšć(j)eti*, *nadstrešnica*, *predstaviti*, *predšć(j)ednik*, *gradski*, *ljudski*, *sudski*, *ljudstvo*, *sudstvo*, *srodstvo*, *gospodstvo* itd. U narodnim govorima *d* se u ovoj poziciji ili pretvara u *t*, ili se gubi, ili se sliva s narednim *s* u *c* (*otseliti*, *prestaviti*, *gospostvo*, *ljucki*, *gospocki*), ali ništa od toga ne ide u književni jezik. (...)” Usp. M. Pešikan, J. Jerković, M. Pižurica, *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad 1994, str. 145.

	Belić 1923.	<i>Pravopisno uputstvo</i>	Belić 1930.	Belić 1950.	<i>Pravopis 1994.</i>
d+s	otseći ljutski	otseći gradski	otseći ljudski	otseći ljudski	odsesti ljudski
d+š	otšetati	otšetati	otšetati	otšetati	odšetati
d+c	otcepiti	otcepiti	otcepiti	otcepiti	otcepiti
d+č	natčovečan	potčiniti	potčiniti	potčiniti	potčiniti
d+ć	otćušnuti	otćušnuti	otćušnuti	otćušnuti	otćušnuti

Vratimo li se sada hrvatskim pravopisima, potpuni je čemo moći spoznati mijene norme njima propisivane.

Brozova je norma putem kasnijih Boranićevih prerada njegova *Pravopisa*, pa slijedom toga i Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. čuvena *londonca*, bila poprilično ustaljena. Međutim znatniju je izmjenu u korist fonološkoga unijelo, razumljivo, V. izdanje Boranićeva *Pravopisa* iz 1930. godine,¹⁸ dakako vjerno slijedeći *Pravopisno uputstvo*. Djelomično je odstupanje od ranije hrvatske tradicije predstavljao i tzv. novosadski *Pravopis* iz 1960. godine, propisujući kompromisno rješenje: bilježenje /d/ isključivo, ali i dosljedno ispred /s/ i /š/.¹⁹ To je naslijedio i Anić-Silićev *Pravopisni priručnik*,²⁰ ali današnja praksa nedvosmisleno pokazuje da se i nakon tridesetogodišnjeg prekida u uporabu neočekivano lako, tek uz neznatna kolebanja, vraća ranija hrvatska norma.

Naime, već se pojavom pretiska *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. godine (Zagreb 1990. godine) u svakodnevnoj pravopisnoj praksi dalo prilično jasno nazreti prikla-

18 "Zvučni suglasnik mijenja se ispred bezvučnoga u bezvučni s kojim je u paru. (...) Samo pred nastavcima *-ski* i *-stvo* ostaje *d* nepromijenjeno: *gradski*, *gospodski*, *sredstvo*, *susjedstvo*." Usp. D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1930, str. 28.

19 "Ako se *d* nađe ispred *s* ili *š*, ono u pismu ostaje neizmijenjeno ma u kome se položaju u riječi nalazilo: *predstava*, *odstupiti*, *predsjednik*, *potpredsjednik*, *gradski*, *ljudski*, *vojvodstvo*, *ljudstvo*, *sredstvo*, *vodstvo*, *odšetati*, *kadšto*, *odštamati*, *podšišati*." Usp. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska - Matica srpska, Zagreb - Novi Sad 1960, str. 64.

Iako je to značilo svojevršno udaljavanje i od srpskog pravopisnog uzusa, podsjetimo da je ustvari riječ o vraćanju prvotnoj zamisli Vuka Stefanovića Karadžića.

20 "Fonem *d* s fonemima *s* i *š* očituje se u pismu kao *ds* i *dš*, a u izgovoru kao *ts* i *tš* (na granici prefiksa i korijena), odnosno *c* i *č* (na granici korijena i sufiksa): *odsad* (od + sad - izg. [òtsad]), *odšetati* (od + šetati - izg. [otšétati]), *gradski* (grad + ski - izg. [grăckî])." Usp. V. Anić - J. Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1986, str. 117.

Taj *Pravopisni priručnik*, uočava se, donosi važnu metodološku novost: jasno naglašava razliku između ortoepeke i ortografske norme, s time da se ortoepeškom bavi samo onoliko koliko je to nužno za uočavanje odlika hrvatske ortografije (točnije, morfonološkoga načela u hrvatskoj ortografskoj normi).

njanje ranijoj hrvatskoj Broz-Boranićevoj pravopisnoj normi.²¹ Stoga gotovo da bi se moglo reći da su rješenja u ponovljenom izdanju Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1994. godine bila ujedno i jedina moguća: "Od tog se općeg pravila [jednačenja po zvučnosti, nap. L.B.] izuzima zvučni šumnik *d* koji u pismu ostaje nepromijenjen: a) u složenicama ispred bezzvučnih šumnika *c, č, ć, s, š (...)*."²²

Odnos se fonološkog i morfonološkog u hrvatskoj pravopisnoj normi također može prikazati pregledno:

	Broz	Boranić V.izd.	Boranić X.izd.	Novi Sad	HP 1971.	Anić- Silić	HP 1994.
d+s	odsjeći gradski	otsjeći gradski	odsjeći gradski	odsjeći gradski	odsjeći gradski	odsjeći gradski	odsjeći gradski
d+š	podšiti	otšetati	odšetati	odšetati	odšetati	odšetati	odšetati
d+c	nadcestar	otcijepiti	odcijepiti	otcijepiti	odcijepiti	otcijepiti	odcijepiti
d+č	nadčovječni	otčepiti	odčepiti	otčepiti	odčepiti	otčepiti	odčepiti
d+ć	nadćutni	otćušnuti	odćušnuti	otćušnuti	odćušnuti	otćušnuti	odćušnuti

Sve dosad iskazano prilično nas sigurno vodi prema zaključku: hrvatska se i srpska ortografska tradicija dobrim dijelom preklapaju, naime i jedna su i druga u svojoj osnovi fonološke, ali se i razlikuju upravo po zastupljenosti morfonološkoga. U hrvatskom je pravopisu tradicionalno više morfonološkoga, pa ni takozvani hrvatski vukovci nisu smatrali uputnim tu praksu mijenjati. Konačno, u srpskim izvorima bit će oni zvani **zagrebačkom školom**.²³ I to zapravo ide u prilog našoj tezi o samobitnosti hrvatske

21 Dalo se to zamijetiti i u hrvatskome tisku, koji je jednostavno u jednom trenutku "otcjepljenje" zamijenio "odcjepljenjem". To je proteklo bez ikakvih obrazloženja, gotovo šutke; čini se da u pravopisnu problematiku slabije upućena javnost i nije bila svjesna ikakvih mijena. (Isto se ne bi moglo reći za neka druga pravopisna pitanja, primjerice udvajanja pravopisnih znakova uz brojke, usputno pravopisno pravilo koje je ubrzo postalo pitanjem opredjeljenja, odabira i ne samo jedne od dviju pravopisnih knjiga.)

22 *Hrvatski pravopis*, 1994, str. 55. Valja napomenuti da to nije jedini priklon morfonološkome u toj pravopisnoj knjizi, ali je onaj koji nas ovdje posebice zanima. Naime, predlažući neka dvojna pravopisna rješenja (tipa *mladci i mlaci; mlatici i mlaci*) može se pretpostaviti da pravopisci prednost daju prvome načinu bilježenja. O problemima vezanima uz pravopisne dvostrukosti usp. L. Badurina, *Pabirci o pravopisu hrvatskome*, Fluminensia, god. 6, br. 1/2, str. 99-109, naročito str. 100-101.

23 Tako, primjerice, M. Stevanović u knjizi *Savremeni srpskohrvatski knjižavni jezik I*, Beograd 1989, str. 109, suprotstavljajući srpskoj, Beličevoj, praksi hrvatsku, piše i sljedeće: "Drugo je mišljenje **zagrebačke škole** (Maretića, Boranića, Ivšića i njihovih učenika) prema kome se dosledno treba držati Vukova načina pisanja *d* i ostavljati ga svagde neizmenjeno ispred *s* i *š*. Ali ga ovi većinom nisu ostavljali samo ispred tih suglasnika nego i ispred svih bezzvučnih afrikata u kojima se sadrže elementi ova dva strujna suglasnika, tj. i ispred suglasnika: *ć, c* i *č*. U ovome je položaju *d* ostavio neizmenjeno Ivan Broz u svome

pismenosti i o "hrvatskosti" ovakva fonološko-morfonološkoga pravopisa kakvim mi danas pišemo. Nasuprot njemu srpska se ovostoljetna pismenost odlikovala težnjom za što dosljednijom provedbom fonološkoga načela. Unatoč tome dodirnih je točaka između dviju pravopisnih praksi bilo više, a mi ponajbolje prepoznajemo dvije: pravopisi, i hrvatski i srpski, objavljeni 1930, nakon donošenja *Pravopisnog uputstva*, te zajednički tzv. novosadski pravopis iz 1960. godine. Međutim, ni ti izravni pokušaji ujednačavanja dviju pravopisnih normi nisu uspjeli trajnije zatrti razlike među njima. Spoznavana u takvu ozračju djelatnost Broza i ostalih takozvanih *hrvatskih vukovaca* konačno postaje manje upitnom pa i sve teze o neprihvatljivosti današnjega hrvatskog pravopisa i same postaju neprihvatljivima.

Komentirane pravopisne knjige, hrvatske i srpske (slijedom objavljivanja)

1. Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb ¹1892, ²1893.
2. Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb ⁵1930, ⁹1947, ¹⁰1951.
3. Aleksandar Belić, *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, 1923, 1930, 1950.
5. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (izradila pravopisna komisija), Matica hrvatska/Matica srpska, Zagreb/Novi Sad 1960.
6. Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb 1971, pretisak 1990.
7. Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada "Liber"/Školska knjiga, Zagreb 1986.
8. Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb 1994.
9. Mitar Pešikan, Jovan Jerković, Mato Pižurica, *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad 1994.

Pravopisu od 1892. g., pa su se skoro svi kasniji pravopisi izdani u Zagrebu držali toga sve do najnovijeg vremena. Ova je, sada malo veća nedoslednost, nekada bila prihvaćena i u Beogradu. (...) Ali su se u Beogradu uglavnom držali Vukova odstupanja do pojave Belićeva Pravopisa od 1923, u kome je autor pokušao da primeni dosledan fonetski princip, i da i u pisanju menja suglasnik *d* u svakom položaju, pa i ispred *s*. (...)" (istakla L.B.).

SUMMARY

Lada Badurina

CROATIAN ORTOGRAPHY - SERBIAN ORTHOGRAPHY

Examining the Croatian orthography, based mostly on phonological principle, it is necessary to connect it to the Serbian orthography which is also phonological. At this point attention should be paid to two things: a) Phonographical orthographical principle is confirmed in Croatian tradition in the period before Vuk Karadžić, b) Croatian phonological orthography in many things differs from the Serbian one. Although Croatian and Serbian orthographical tradition coincide - both of them are basically phonological - they are only different in the sense of the presence of morphological aspect. Moreover, direct attempts to standardise these two orthographical principles (Croatian and Serbian), arranged according to "pravopisno uputstvo" (1929) and Novi Sad orthography (1960) were not able to erase these differences.